

ЗАКОНОДАВЧІ ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

LEGISLATIVE GUARANTEES OF JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS

У статті на підставі аналізу вітчизняних та зарубіжних нормативно-правових актів, наукових думок, правозастосовної діяльності окреслюються правові гарантії судового захисту прав та свобод людини і громадянина, серед вказаної категорії осіб акцентовано увагу на іноземцях та особах без громадянства. Серед інших видів захисту прав, свобод та законних інтересів іноземців та осіб без громадянства, саме судовий захист є одним із видів державного захисту. Це розгляд і вирішення спору про право, поновлення порушених суб'єктивних прав вказаної категорії осіб. Спрямованість діяльності суду визначає його сферу та об'єкт судового захисту. Важливу роль у судовому захисті особи належить імперативним нормам Конституції України, з цією метою акцентовано увагу правах, свободах та обов'язках людини і громадянина. Зокрема, проаналізовано норми статей 3, 22, 26, 55 Конституції України, Закон України «Про судоустрій та статус суддів», відповідно до положень якого кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також звертається увага та аналізують відповідні норми процесуального законодавства, відповідно до якого учасником у судовій справі є особа, яка наділена процесуальними правами та обов'язками.

Підкреслено, що важливу роль у правовому у регулюванні правового статусу іноземців та осіб без громадянства відіграють норми спеціальних законів, зокрема Закони України: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про міжнародне приватне право», «Про імміграцію» та інші.

Ключові слова: особа, громадянин, іммігрант, біженець, апатрид, законодавство, суд.

The article, based on the analysis of domestic and foreign legal acts, scientific opinions, law enforcement activities, outlines the legal guarantees of judicial protection of the rights and freedoms of a person and a citizen, among the specified category of persons, attention is focused on foreigners and stateless persons. Among other types of protection of rights, freedoms and legitimate interests of foreigners and stateless persons, judicial protection is one of the types of state protection. This is the consideration and resolution of a dispute about the right, renewal of the violated subjective rights of the specified category of persons. The direction of the court's activity determines its scope and object of judicial protection. An important role in judicial protection of a person belongs to the imperative norms of the Constitution of Ukraine, for this purpose attention is focused on the rights, freedoms and duties of a person and a citizen. In particular, the norms of Articles 3, 22, 26, 55 of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» were analyzed, according to the provisions

of which everyone is guaranteed the protection of their rights, freedoms and interests within a reasonable time by an independent, impartial and fair court established by law. Foreigners, stateless persons and foreign legal entities have the right to judicial protection in Ukraine on an equal basis with citizens and legal entities of Ukraine, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, as well as the relevant norms of procedural legislation, according to which the participant in a court case there is a person who is endowed with procedural rights and duties.

It is emphasized that an important role in the legal regulation of the legal status of foreigners and stateless persons is played by the norms of special laws, in particular the Laws of Ukraine: «On the legal status of foreigners and stateless persons», «On refugees and persons in need of additional or temporary protection», «On international private law», «About immigration» and others.

Key words: *rights, freedoms, person, citizen, foreigner, legislation, judicial protection.*

Вступ. Гарантії прав та свобод людини і громадянина регламентовані Конституцією, законами України і низкою міжнародних угод. Незважаючи на система вітчизняних та міжнародних правових норм, організаційних засобів і способів за допомогою яких здійснюються судовий захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, одним із учасників судового процесу є іноземці та особи без громадянства, які в умовах сьогодення – глобалізаційних процесів, трудової міграції тощо, нерідко вимушені захищати свої права і законні інтереси у вітчизняних та міжнародних судах. Зважаючи на це, здійснимо аналіз нормативних актів, норми яких гарантують права та свободи людини і громадянина

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати законодавчі гарантії судового захисту іноземців та осіб без громадянства.

Результати дослідження. Розроблення тієї чи іншої проблеми передбачає аналіз нормативно-правових актів та наукових думок щодо вказаної проблематики.

Правові гарантії в реалізації прав та інтересів людини і громадянина в нашій державі достатньо широко відображені у статтях Конституції України. Саме, Конституція України та чинне законодавство закріплюють за державою правові гарантії, зокрема, в розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» закріплено широкий спектр прав і свобод людини та громадянина, а також загальні принципи та положення, які ставлять за мету визначити зміст гарантії і механізмів їх реалізації. В умовах розвитку демократії, додержання прав і свобод людини створення належної та ефективної національної системи охорони та захисту прав інтересу людини і громадянина стає одним з головних завдань держави [1, с.67].

Вищенаведене спонукає звернути свою увагу до норм Основного закону, згідно ст. 22 Конституції права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [2].

У статті 22 Конституції України встановлене загальне правило, згідно з яким конституційні права і свободи гарантуються. Це означає, що вони не лише проголошуються, декларуються державою, а й мають реалізовуватися за допомогою відповідного механізму. У сучасному світі міра забезпеченості прав і свобод є важливим показником досягнутого суспільством і державою рівня цивілізованості. В Україні на тлі глибоких соціально-економічних, політичних, ідеологічних та культурних перетворень створення належних умов для реального здійснення кожним своїх суб'єктивних прав виступає актуальною теоретичною і практичною проблемою. Конституція України створює широку юридичну основу для активізації діяльності щодо забезпечення правових гарантії прав людини та громадянина. Правові гарантії є специфічним засобом забезпечення, реалізації, охорони і захисту прав людини та громадянина. Правові гарантії – це передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав і свобод людини та громадянина [3, с. 553–555].

Конституція України до юридичних гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина містить значний перелік, який стосується прав і свобод людини та їх гарантії. Зокрема, держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами,

а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом (ст. 26); права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55) [1].

Неведене в частині другій ст. 3 Конституції України вказує, що держава відповідальна за забезпечення прав і свобод людини. Це положення закріплено в Основному законі та деталізується у чинних законодавчих актах. Відповідно до положень ст. 7 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII, кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України [4].

Положення ст. 26 Конституції України слід розглядати не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ст. 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ст. 1), ратифікованих Україною та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статтях 1, 2, 7). У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [5]. Відповідно до частини першої ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом, отже, держава зобов'язана гарантувати кожному захист його прав і свобод у судовому порядку; суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод [6].

Отже, конституційні гарантії складаються із конституційних норм, в яких визначені повноваження відповідних органів публічної влади та посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина, їх відповідальність. Передбачені інші засоби здійснення відповідних прав та свобод людини і громадянина, а також спеціальні права, призначені для найбільш ефективної реалізації інших прав особи. Конституцією України встановлене загальне правило, згідно з яким конституційні права і свободи гарантуються. Це означає, що вони не лише проголошуються, декларуються державою, а й мають реалізовуватися за допомогою відповідного механізму. Найбільш теоретично і практично значущим є поділ основних прав і свобод на: особисті, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні. Інші правові гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина містяться в багатьох законах України, а також в інших нормативно-правових актах, і частково є загальними, а частково – галузевими [7, с. 27].

Наведене вказує, що реалізацію та захист прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, крім іншого здійснюються судами. Безпосереднім учасником у судовій справі є особа, яка відповідно до чинного законодавства України наділена процесуальними правами та обов'язками. Відповідно норми процесуальних законів визначають осіб, які беруть участь у судовій справі та їх процесуальні права та обов'язки.

Варто погодитися з думкою О.В. Бачуна, який здійснюючи дослідження правового статусу суб'єктів адміністративного судочинства відзначає, що наділення суб'єктів процесуальними правами та обов'язками означає, що законодавець встановив конкретне місце кожного суб'єкта в адміністративному судочинстві, завдяки чому саме судочинство набуває упорядкованого, послідовного характеру [8, с. 3].

Відповідно до положень ст. 42 КАС України учасниками справи є сторони, треті особи, у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Норми вказаної статті безпосередньо не визначають склад осіб, які беруть участь в адміністративній справі, більш детальне визначення коло осіб, що беруть участь в адміністративній справі деталізується в ст. 46 того ж кодексу, відносячи до них громадян України, іноземців, осіб без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи) та суб'єктів владних повноважень [9]. На відміну від КАС України, норми ст. 48 ЦПК України не деталізують сторін цивільного процесу, а лише вказують, що сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач. Позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава [10].

Здійснюючи дослідження правового статусу іноземців та осіб без громадянства в цивільному процесі І.В. Пасайлюк відзначає, що цивільна процесуальна дієздатність іноземців та осіб без громадянства – це встановлена правом України здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді як учасник судового процесу [11, с. 11].

Стаття 41 ГПК України визначає, що у справах позовного провадження учасниками справи є сторони та треті особи, а при розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник [12]. Як бачимо норми вказаної статті не деталізують осіб, які можуть бути потенційними учасниками судового процесу. Більш детальний опис кола учасників господарського судочинства, які мають право на звернення до господарського суду вказує частина друга ст. 4 ГПК України, відповідно до якого право на звернення до господарського суду мають юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

До суб'єктів процесуальних відносин осіб Д.М. Притика відносить громадян, організації, а також їх посадових осіб, які здійснюють передбачені законом процесуальні дії [13, с. 63]. Інші автори визначають відповідних суб'єктів не через дії, що вони вчинюють, а через права (якими вони наділені процесуальним законом і які вони можуть реалізовувати на свій розсуд згідно з принципом диспозитивності) і обов'язки (які вони згідно з процесуальним законом повинні виконувати). При цьому під учасником господарського процесу розуміється особа, яку господарський процесуальний закон наділяє процесуальними правами та обов'язками, і яка вступає в процес для всебічного, повного та об'єктивного розгляду господарської справи та розв'язання спору [14, с. 70–72].

Вказані в нормах адміністративного, цивільного, господарського судочинства особи (сторони) мають особистий юридичний інтерес у вирішенні судової справи.

Відповідно, аналізуючи категорію суб'єкта в кримінальному судочинстві Т.М. Барабаш зазначає, що всі особи, які вступають між собою в процесуальні правовідносини, незалежно від обсягу їх прав і обов'язків, є суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Не можна бути суб'єктом процесуальних відносин і не бути суб'єктом кримінального процесу. Суб'єкт процесуальних правовідносин, в свою чергу, є носієм процесуальних прав і обов'язків. Якщо розглядати співвідношення вказаних понять за допомогою онтологічно-гносеологічних підходів, то слід зазначити, що вони перебувають у різній площині знань. Учасники провадження – це онтологічна категорія і кожен з них є правовим феноменом, тобто абстрактним і об'єктивним відбитком реально існуючих фактів участі тих чи інших осіб у кримінальних провадженнях. Суб'єкти провадження – є категорією гносеологічною, яка сформована на базі відповідних правових феноменів в результаті дослідницьких зусиль і містить суб'єктивні погляди на властивості, що характеризують учасників кримінального провадження [15, с. 111].

Акцентуючи увагу на захисті прав і свобод іноземців та осіб без громадянства, зазначимо, що вказаний термін охоплюється ще й такими категоріями – іммігрант, біженець, апатрид. Тому у питанні захисту прав і свобод іноземців та осіб без громадянства, слід звернути увагу і на спеціальні закони, які регулюють правовий статус іноземців та осіб без громадянства, іммігрантів, біженців, апатридів. Зокрема, це Закони України: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09. 2011 р. № 3773-VI [16], «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 р. № 3671-VI [17], «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. № 2709-IV [18].

За відсутності вітчизняного законодавчого акту, який регулює правовий статус апатридів, нормативним актом, який регулює відносини за участю апатридів є Конвенція про статус апатридів від 28.09.1954 р., згідно ст. 16 якої апатрид має право вільного звернення до судів на території всіх Договірних Держав, апатрид користується тим же становищем, що й громадяни Держави у питаннях стосовно права звернення до судів, у питаннях юридичної допомоги тощо [19], до якої Україна приєдналася 11.01.2013 р. [20].

В межах вказаних та інших законів кожному гарантується право на судовий захист його прав, свобод та інтересів неупередженим судом, що є одним із найважливіших прав гарантованих Конституцією України і міжнародними угодами ратифікованими Верховною Радою України. Зокрема, такою угодою є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. [21], ратифікована Україною 17.07.1997 р. [22].

Відповідно будь-яка особа з метою захисту прав людини і свобод може звернутися до Європейського суду з прав людини, який розглядає заяви лише проти держав, які є учасницями Європейської конвенції із прав людини. ЄСПЛ є міжнародним органом, який гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумки проведеного наукового аналізу варто зазначити, що сьогодні питання захисту іноземців та осіб без громадянства (іммігрантів, біженців, апатридів), забезпечення їх правових гарантій регламентовано Конституцією України, суттєво доповнюється і підтверджується положеннями процесуального та спеціального законодавства, а також міжнародними Угодами ратифікованими Україною, і може здійснюватися у вітчизняних судах та Європейському суді з прав людини. При цьому вказані суб'єкти будучи учасниками судового процесу повинні мати процесуальну правосуб'єктність, встановлену законом можливість бути суб'єктом процесуальних правовідносин, яка складається із процесуальної правоздатності та процесуальної дієздатності.

Список використаних джерел:

1. Башкатова В. В., Світличний О. П. Роль адміністративного права України у захисті прав і законних інтересів людини і громадянина : монографія. К. : 2016. 133 с.
2. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Юридична енциклопедія / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. ; [в 6 т.]. К., 1998. Т. 1. С. 553–555.
4. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
5. Рішення Конституційного Суду України від 12.04.2012 р. № 9-рп 2012. Справа № 1-10/2012. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/648>
6. Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97>
7. Світличний О. П. Права і свободи особи у світлі євроінтеграційних вимог. *Публічне право*. 2016. № 2(22). С. 27–32.
8. Бачун О. В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2010. 22 с.
9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
10. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492.
11. Пасайлюк І.В. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2021. 19 с.
12. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
13. Притика Д.М. Арбітражний процес: законодавство та практика застосування : [навч. посібник] : в 2-х ч. / Д. М. Притика, М. І. Тітов. Х. : Консум, 1999. Ч. 2. 1999. 543 с.
14. Господарське процесуальне право : [підручник] / за ред. О. П. Подцерковного та М. Ю. Картузова. 400 с.
15. Барабаш Т. М. Категорія «суб'єкт» у кримінальному процесі України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 3. С. 110–114.
16. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 263.
17. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 16. Ст. 146.
18. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. №2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
19. Конвенція про статус апатридів від 28.09.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232
20. Про приєднання України до Конвенції про статус апатридів: Закон України від 11.01.2013 р. № 23-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 10. Ст. 101.

21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

22. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

УДК 347.961.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.20>

КРАСНОГОР В.О., БОРОВИК А.В.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ, ЗМІСТУ ТА ОЗНАК НОТАРІАЛЬНОЇ ТАЄМНИЦІ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

FEATURES OF THE DEFINITION OF THE CONCEPT, CONTENT AND SIGNS OF THE NOTARY SECRET AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

Виокремлено загальні ознаки, що характерні для поняття таємниці як для правового явища: 1) таємниця – це конфіденційна інформація; інформація з обмеженим доступом; 2) доступ до такої інформації належить лише виключному колу осіб; 3) посягання на неї спричиняє негативні наслідки; 4) вона захищається від таких посягань чинним законодавством шляхом обмеження доступу до неї; 5) за незаконне збирання, зберігання, використання або розголошення цієї інформації встановлена юридична відповідальність. З'ясовано, що нотаріат, як публічно-правовий інститут є системою правових норм направлених на врегулювання суспільних відносин, які виникають при здійсненні нотаріальної діяльності, заснована на симбіозі публічних і приватних інтересах. Наголошено, що нотаріальне посвідчення включає в себе великий обсяг юридичних дій, здійснюваних в рамках нотаріального провадження (встановлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, перевірка обсягу правоздатності особи/осіб, роз'яснення прав та обов'язків, наслідків вчинення нотаріальної дії, збереження нотаріальної таємниці тощо). Адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини в сфері державного управління, учасники яких виступають носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права. Конструкція будь-яких правовідносин, в тому числі й адміністративних, складається з змісту, об'єкту та юридичних фактів. І, відповідно, у конструкції будь-яких правовідносин, об'єктом виступає те, заради чого такі правовідносини виникають. Аналіз викладеного однозначно говорить про те, що нотаріат є об'єктом адміністративно-правового регулювання, оскільки знаходиться під впливом норм адміністративного права, які становлять собою єдиний механізм забезпечення, контролю та примусу нотаріальної діяльності. Нотаріальна таємниця, як окремий та специфічний елемент нотаріальної діяльності може виступати окремим об'єктом адміністративно-правового регулювання та мати окрему систему норм адміністративного права, що спрямовані на забезпечення її дотримання нотаріусами, та особами визначеними законом.

© КРАСНОГОР В.О. – кандидат юридичних наук, приватний нотаріус (Чернігівський міський нотаріальний округ)

© БОРОВИК А.В. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін, проректор з наукової роботи (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука), ORCID ID 0000-0003-1834-404X